

kring mitten av 1800-talet illustreras genom uppgiften att antalet boktryckerier ökade från 55 stycken år 1840 till 151 år 1875 samtidigt som tryckkapaciteten ökade genom den tekniska utvecklingen. Det är en oerhört intressant förändring som Curman här nämner.

Ett annat exempel som handlar om tidsskedet är beskrivningen av Johan Lundström som tidningsman med ett försiktigt liberalt anslag och utgivare av Jönköpings Tidning från 1807 till 1851. I sann pedagogisk anda beskriver Curman det politiska läget i landet för att ge en bakgrund till de inskränkningar som ålåg pressen vid denna tid. En ansökan om tillstånd att ge ut tidningen, följdes av klart utsagda regler om vad den fick innehålla, bl.a. allmänna kungörelser, märkliga och tillförlitliga händelser, lokala nyheter, huskurer för människor och djur, domsutslag m.m. (utdraget ur privilegiebrevet på s. 47 och 48 är mycket läsvärt!). Curman menar att Lundström var en oerhört försiktig tidningsman under hela sin verksamhet som ansvarig utgivare, präglad av dessa tidiga regler. Han undviker att själv skriva om tidens politiska händelser, utan använder sig av officiella dokument för att informera sin läsekrets (s. 58). Även om pressfriheten ökade med tiden, inte minst genom Hiertas utmaning av systemet, gav den i praktiken inte något större genomslag i Jönköpings Tidning. Man kan notera hur innehållet i den tidens tidningar väl följer dagens press, att grunden till hur tidningar struktureras lades vid denna tid.

Historien om Johan Lundström kan ses som en framgångssaga där huvudpersonen startar som en ung lärling för att sedan sluta sitt liv som inflytelserik och förmögen stöttepelare i lokalsamhället. För att uppnå denna ställning, krävdes både tur och skicklighet både som yrkesman och affärsman. Det är med intresse man som läsare följer strategiska beslut som att köpa ett pappersbruk för att säkra tillgången på papper till tryckeriverksamheten (s. 24). Eller den ojämna produktionen av kistebrev, där produktionstoppar innebar att delar av upplagorna lades på lager för att kunna erbjuda kunderna ett stort sortiment med ett femtiotal olika motiv (s. 116ff). För att inte tala om marknadsföringsknep som att skicka kistebrev och skillingtryck med lumpsamlaren för att sälja eller som byte mot lump för papperstillverkning (s. 90 och 100). Att använda den egna tidningen för annonsering av tryckeriets varor var självklart. Som stöttepelare i samhället tar han initiativ till stöd till de fattiga och publicerar listor över givare i tidningen (s. 137f). Listan kan göras ännu längre.

Sammanfattningsvis ger *Boktryckarn själv* många

infallsvinklar till ett tidsskede som präglades av stora förändringar. Det är ofta i de små detaljerna, eller i den mer triviala informationen som man hittar de intressantaste uppgifterna.

Anneli Palmköld, Halmstad

Phénoménen Peter Wieselgren. Småläanningen som blev historiker, biograf, präst och nykterhetsreformator i 1800-talets Sverige. Lars Aldén, Peter Aronsson & Lennart Johansson (red.). Historiska föreningens i Kronobergs län skriftserie 8. Växjö Stiftshistoriska Sällskap skrifter 10. 2002. 257 s., ill. ISBN 91-85882-07-0 resp. 91-86144-17-0.

I föreliggande volym har inte mindre än tolv specialister anlitas för att teckna Peter Wieselgrens livsgärning. Redan detta säger något om personlighetens format och livsverkets mångsidighet. Som manifestation av 200-årsminnet av hans födelse år 1800 är den volym vi fått i våra händer något försenad. Men den gör i själva verket inte heller anspråk på att vara en jubileumsskrift. Tvåhundraårsdagen har endast givit uppslaget, inte uppdraget. Vare sig redaktörerna eller medarbetarna har alltså varit städslade att skriva ett äreminne. Wieselgren hävdade själv att äreminnenas tid var förbi. Så mycket bättre; författarna har varit fria att ta ut svängarna, att presentera vad vi skulle kalla kulturpersonligheten Peter Wieselgren i helformat. Medan hundraårsminnet av Wieselgrens födelse närmast gav upphov till en stereotyp bild som levt vidare inte minst i skolböckerna har vi nu fått en allsidigare bild, som likväl inte skymmer nykterhetsaposteln.

Visst kan man tala om "phénoménen Peter Wieselgren". Först på sista sidan i boken avslöjas att det är hans självkaraktäristik, fast måhända inte bara med en annorlunda stavning utan troligen också med en något annorlunda innebörd än i våra dagar. Den första bestämningen i underrubriken, småläanningen, är inte oväsentlig. Den innehåller indirekt en motivering till att Historiska föreningen i Kronobergs län och Växjö Stiftshistoriska Sällskap givit ut skriften. Men den talar också om, för den som inte redan visste det, varifrån urkraften kom. Wieselgren var ingen såvlig skåning utan en eldig småläanning. Historiker, biograf, präst och nykterhetsreformator är fyra avgränsbara roller och man kunde tillagt litteraturhistoriker och folkminnesforskare.

Det var den sistnämnda rollen jag själv för jämnt 40

år sedan belyste i *Rig* i en förstudie till *Wärend och virdarne* av Gunnar Olof Hyltén-Cavallius från samma socken som Wieselgren. Det är påfallande hur nära deras vetenskapliga intressen sammanföll. Gunnar Olof dedicerade i stor beundran ett ungdomsarbete åt Wieselgren. Men prosten Hyltenius var samtidigt rädd att sonen Gunnar Olof skulle förekommas i sin Smålandsforskning av den 18 år äldre Wieselgren. Medan Gunnar Olof gjorde uppteckningar direkt hos folket valde den rastlöse Wieselgren omvägen via prästerskapet och sände ut en frågelista genom domkapitlet. De olika frågorna kan synas helt disparata, men de fungerade i själva verket som ett slags detektorer i Wieselgrens försök att ringa in det Virdaland som närmast ter sig som ett virtuellt lärdomsfoster. Svaren som Wieselgren bara till ringa del hann inarbeta i *Ny Smålands beskrifning* utgör dock ett värdefullt folkloristiskt primärmaterial, väl värt att ges ut separat.

Redan Carl Wilhelm von Sydow, själv smålänning, observerade att ordet folkminne förekom i Wieselgrens *Sveriges sköna litteratur* 1834. Som jag själv visat och Peter Aronsson även anmärkt i en not, brukades ordet redan 1821 av Wieselgren. Det är betydelsefullt både därför att det skulle ge namn åt en ny universitetsdisciplin i Skandinavien och därför att det talar om källorna till denna vetenskap. Wieselgren talar på ett annat ställe om en *litteratura non scripta*, en källa upprunnen ur folket självt. Jag påpekade i min studie att ordet folkminne åtminstone halvfärdigt fanns redan hos Geijer, som talade om folkets minnen. Häromåret lyfte emellertid bokhistorikern Henrik Horstbøll fram en dansk ordlista, där ordet "folkeminde" möter alldeles fixt och färdigt redan 1793. Danskarna, med Svend Grundtvig i spetsen, kan alltså trots allt göra anspråk på upphovsrätten. Men kanske man hellre bör säga att ordet och saken låg i tiden. Romantiken var på väg att ersätta upplysningstiden och det var i romantiken såväl den tyska som den nordiska folkforskningen hade sitt upphov.

Upplysningstiden hade en gång vuxit fram som en reaktion emot den rudbeckianska göticismen. Nu skulle den få se sig själv ersatt av romantiken. Wieselgren är alltså ingen arvtagare till Linné och den linneanska sakligheten. Hans historiesyn och historieforskning bygger istället på återupplivande av rudbeckianska tankegångar. Det är kring Bländas Småland den kretsar, vilket samtidigt gör den så problematisk. Karl Schlyter hade visserligen nalkats källkritiken i sin forskning om landskapslagarna och den lika arvsrätten i *Wärend*, men källkritikens tid hade ännu inte kommit.

Att nagelfara Wieselgren med nutida källkritisk blick blir lätt anakronistiskt. Då hade det varit enklare att helt gå förbi Wieselgrens virdakonstruktioner, kanske med en bugning för hans lärdom. Att reda ut den wieselgrenska snärjväven lönar inte heller mödan. Peter Aronssons uppgift har varit den besvärligaste av alla helt enkelt därför att Wieselgren tänkte och skrev associativt. Det är så våra muntliga samtal löper, det ena ordet ger det andra. Men det är inte så vi bör skriva vetenskap, lär oss nutida handledare. Wieselgren skrev mycket, egentligen alltför mycket, men hans främsta gåva var uppenbarligen ändå talets. Och det är därför svårt att fullt ut göra honom rättvisa i efterhand. Wieselgren var både före och efter brytpunkten 1837, då han lämnade forskningen för predikstolen och propagandan, främst förkunnaren. Det var inte genom sin penna utan genom sin stämma som han blev fenomenet Wieselgren. En av förklaringarna är säkert att han kom ur stubbotan rot. Han kände folket, han visste hur folket talade. Men han var tillräckligt akademiskt skolad för att också kunna göra sin stämma hörd bland de bildade och bland de inflytelserika i landet.

Det är alltså knappast på den källkritiska utan på den historiografiska vägen man bör nalkas Wieselgren och det är också den väg författarna beträtt. Var och en har tilldelats olika segment av Wieselgrens gärning. Upprepningar har inte kunnat undvikas, men de märks kanske endast av den som läser boken i en följd från pärm till pärm. Det är knappast någon kontrastiv skildring vi möter i de olika kapitlen. Snarare är de väldigt synoptiska, särskilt när det gäller tolkningen av prästen och nykterhetsmannen Wieselgren. De båda sidorna kan inte separeras.

Växjöhistorikern Lennart Johansson har fått den centrala, men kanske minst tacksamma, uppgiften att behandla nykterhetsaposteln Wieselgren, eftersom den är så uttröskad. Genom att vidga ramarna till tiden fram till sekelskiftet 1900 får Johansson emellertid tillfälle att belysa Wieselgrens roll som ikon också för den senare helabsolutistiska linjen i den svenska nykterhetsrörelsen. Han belyser med andra ord hur denna format bilden av Wieselgren. Nykterhet är ju ett abstrakt begrepp men det fanns ett behov av att göra det konkret. Wieselgrens eget porträtt fick pryda standaren och hans namn knöts till de nybildade logerna på skilda håll i landet. Men än mer: Wieselgrens porträtt hängdes bredvid Luthers i de svenska folkskolorna!

När hans tid var förbi restes staty efter staty i svenska bygder av Wieselgren, men hans egen samtid bar honom

inte på sina armar. Tvärtom är det förunderligt så många motgångar han mötte både i den vetenskapliga och prästerliga karriären. Vad tänkte han egentligen när den ena befattningen efter den andra gick honom förbi? Han blev varken professor eller biskop, även om det blev ekonomiskt fördelaktigt att vara kyrkoherde i Helsingborg och inte fy skam att sluta som domprost i Göteborg. Han kom aldrig in i riksdagen som så många av hans efterföljare inom nykterhetsrörelsen. Annars hade han väl platsat mycket väl där som socialreformator.

Wieselgren förblir en psykologisk gåta och ingen har dristat sig att försöka lösa den. Hur var egentligen relationen till hustrun, vars gärning han totalt förtiger, eller förhållandet till sönerna? Det är som bekant inte lätt att vara en stor mans söner. Även om de skulle stämma in i hyllningskören *post mortem* finns det antydningar om motsättningar dessförinnan.

Också i Wieselgrens liv tycks tillfälligheterna ha spelat in. De två somrarna på Löberöd blev av avgörande betydelse. Utan kontakten med De la Gardie hade han vare sig grävt sig ner i de historiska källorna eller hamnat som präst i Västerstad och mött den sociala verkligheten. Det wieselgrenska nätverket var omfattande, det visar Owe Samuelsson som gjort en första grovsortering av hans brevsamling. Tyvärr säger den mer om input än output. Wieselgrens egna brev är inte samlade. Hur var han själv som brevskrivare? Peter Aronsson och Stig Tornehed är de enda som ger ett par smakprov. Och finns det överhuvudtaget några predikomanuskript bevarade? Anders Jarlert har säkert rätt då han skriver, att ”för en läsare av Wieselgrens predikningar blir det tydligt att han framför allt skulle höras”, men ändå tycks det finnas bevarade predikningar som vi inte får veta något om. Kanske ger Per-Olof Andersson en nyckel även till Wieselgrens predikokost då han lyfter fram det särpräglade bildspråket, ofta med bibliska förtecken. Från min egen studenttid minns jag domprosten Nils Bolanders bildfyllda predikokost som fyllde Lunds domkyrka söndag efter söndag.

Den wieselgrenska nykterhetspropagandan inföll likväl under en epok då det svenska folket var läskunnigt. Utan den massmediala påverkan genom tidningar, tidskrifter och pamfletter torde nykterhetsbudskapet näppeligen ha kunnat föras ut i landet så pass effektivt som blev fallet. Per-Olof Anderssons artikel ”På publicisomens och samtalets väg” belyser detta. En viktig roll spelade därvid *Skånska Correspondenten*, för vilken Wieselgren periodvis fungerade som redaktör, 1837–39. Efterträdaren, boktryckaren N.P. Lundberg, nämns

däremot inte, vilket är en brist. Denne bedrev nykterhetspropaganda i ett nytt medium, nämligen genom masspridda ettbladstryck eller kistebrev. I min bok *Skånska kistebrev* (1998) har jag gett exempel på hur han använde denna bildgenre just för nykterhetspropaganda (a.a.s. 74, 262f.). Tidigare hade man använt kistebreven närmast för att förhålliga supandet (jfr bilden s. 205, där jag saknar hänvisning till min behandling av motivet i *Varbergs museums årsbok 1979* och i *Kistebrev tryckta i Växjö 1998*, s. 128ff.).

Också Wieselgrens litteraturhistoria bär spår av det muntliga framförandet. Han bygger nämligen på sina föreläsningar, som endast delvis var skrivna. En ättling till Wieselgren, Sigbrit Swahn, har tagit sig en uppgiften att belysa *Sveriges sköna litteratur*. Wieselgren vidgar här källmaterialet till att även omfatta predikningar och psalmer. Drivkraften var patriotisk och polemiken mot utländska influenser tydlig. Utmärkande också för litteraturhistorien var framställningssättet, som mera liknade journalistens än det traditionella akademiska.

Till det nya och fräscha i Wieselgrenvolymen hör Jakob Christenssons essä om Wieselgren som biograf. Vi får här en inblick både i hur Wieselgren hamnade i denna svällande uppgift, hur han arbetade och hur hans biografiska lexikon nästan blev ett familjeföretag. Som medarbetare i det nutida Svenskt biografiskt lexikon eller Nationalencyklopedin hade Wieselgren näppeligen platsat. Även om han tillhölls att begränsa antalet smålänningar var hans artiklar fyllda av digressioner och hela verket har liknats vid ”ett sällsamt vildsnår”. Men det är samtidigt fascinerande att tränga in i det. Wieselgren skriver målande och frispråkigt. Under arbetet med en bok om en skånsk titulärlandshövding överraskades jag av hans goda karakteriseringsförmåga. Inte minst kontextens många detaljuppgifter är värdefulla. Och de hundratal artiklarna utfördes inte i något välförsett bibliotek och arkiv utan på avsides orter.

En bisarr tanke flög genom mitt huvud: Tänk om Wieselgren varit försedd med en dator istället för en gåspenna och haft ett årskort på X 2000 istället för att vara hänvisad till gästgivareskjutsar under alla sina resor. Det senare hade säkert sparat hans hårt ansträngda kroppshydda, det förra hade nog inte gagnat hans eftermäle. Han hann skriva mycket nog ändå och det finns mycket mer att utforska. ”Därför fortsätter Peter Wieselgren att förbrylla, förarga och fascinera”, skriver Lars Aldén på Wieselgrenbokens sista rad.

Nils-Arvid Bringéus, Lund